

Samenvatting producten Natuur en Gezondheid

1 Inleiding

Bevindingen eerste deeladvies Natuur en Gezondheid

Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid uit 2004, van Gezondheidsraad en Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, in samenwerking met RGO, Innonet, RLG en COS, verkende de bestaande wetenschappelijke kennis rond de mate waarin natuur met name een positieve waarde heeft voor gezondheid. Enerzijds is hierbij gekeken naar aanwijzingen voor een rechtstreeks positief verband tussen natuur en gezondheid. Anderzijds is voor een vijftal maatschappelijk relevant geachte werkingsmechanismen de specifieke stand van wetenschap verkend. Als algehele conclusie vermeldt het eerste deeladvies:

“De consistente aanwijzingen, afkomstig uit een breed scala van experimentele en beschrijvende onderzoeken, maken het bestaan van een gunstige invloed van natuur op gezondheid geloofwaardig. Als de veronderstelling over aard en omvang in nader onderzoek wordt bevestigd, onderstreept dat het belang van meer beleidsmatige aandacht voor groene interventies die velen in de praktijk als gezondheidsbevorderend ervaren.”

Behoeften vanuit beleid voor tweede deeladvies

Tegen de achtergrond van bovengenoemde conclusie uit deel 1 en toenemende maatschappelijke relevantie zijn de beleidsmatige behoeften van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, en in overleg met de Gezondheidsraad, de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek vertaald in een projectplan Natuur en Gezondheid deel 2.

De behoefte van de departementen kan als volgt worden samengevat: het assisteren van de overheid en private bestuurders bij het realiseren van aantrekkelijke en gebruiksvriendelijke typen natuur en natuuractiviteiten of het benutten van natuur, zodanig dat bijdragen geleverd kunnen worden aan de gezondheid van specifieke gebruikersgroepen. In het licht van de praktische toepassing van de inzichten en aanbevelingen uit het eerste deeladvies, gaat het hoofdzakelijk om het beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis en het bieden van handreikingen aan lokale bestuurders. Daarnaast kan het schetsen van essentiële ontbrekende praktijkkennis en de benodigde kennisinfrastructuur voor de komende jaren, bijdragen aan de vergroting van het gewenste inzicht op langere termijn.

Bij de disseminatie en implementatie van al bestaande praktijkkennis en ervaring zien de departementen een belangrijke rol weggelegd voor een aantal bijeenkomsten met het netwerk van actoren Natuur en Gezondheid. In aanvulling op deze bijeenkomsten is gevraagd om de ontwikkeling van een reeks praktijkgerichte producten. De focus bij het geheel zou zich richten op een viertal prioritaire beleidsthema's: preventie van gezondheidsklachten, herstel van gezondheidsklachten, bewegen en recreatie, en de ontwikkeling van kinderen.

De behoeften van VWS, LNV en VROM vormden de basis voor een gezamenlijke adviesaanvraag 'Natuur en Gezondheid' aan de raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, in samenwerking met de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de Raad voor het Landelijk Gebied.

Bijeenkomsten en producten tweede deeladvies

Het project Natuur en Gezondheid ging voorjaar 2006 van start. Om de disseminatie en implementatie van bestaande praktijkkennis te bevorderen, en om input te krijgen voor de te ontwikkelen producten zijn ondermeer de volgende bijeenkomsten gehouden met het netwerk van actoren:

- Congres 'De Groene Gezonde Stad' 11/2005 i.s.m. andere partijen, vooruitlopend op de start van het project;
- Rondetafelbijeenkomst met lokale bestuurders in 9/2006;
- Brainstorm met lokale gebruikers in 2/2007;
- Congres 'Natuur en Gezondheid, hoe verder?' in 4/2007.

Mede op basis van deze bijeenkomsten zijn daarnaast de volgende toepassingsgerichte producten ontwikkeld. Ze vormen een samenhangend pakket. In de paragrafen erna worden ze toegelicht:

- Prototype van een website/database met praktijkvoorbeelden;
- Bijbehorende excellijsten met een tachtigtal praktijkvoorbeelden;
- Handreikingen voor lokale bestuurders;
- Beleidsadvies gezondheid en natuur verbinden;
- Kennisagenda.

2 Prototype website/database met praktijkvoorbeelden

Doel en doelgroep

In het licht van het beschikbaar maken van reeds bruikbare praktijkkennis heeft de beoogde website/database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid een tweeledig doel. Enerzijds dient hij om lokale en regionale partijen met behulp van een groot aantal praktijkvoorbeelden en zoekopties, te informeren, inspireren en te enthousiasmeren, om hiermee de toepassing van bestaande inzichten Natuur en Gezondheid in de praktijk te bevorderen. Anderzijds beoogt de website/database ook voor onderzoekers een bruikbare en inspirerende bron van praktijkvoorbeelden te bieden, als

uitgangspunt voor verder onderzoek om ‘evidence’ uit te bouwen en daarmee de toepassing van bestaande inzichten te bevorderen.

In het verlengde van het brede doel is ook doelgroep voor de website/database breed. De primaire focus ligt bij praktijkmensen uit gemeenten, provincies, recreatieschappen en GGD's. Daarnaast vervult de database een functie voor uiteenlopende onderzoekers en anderen. Enerzijds kunnen deze partijen putten uit de praktijkvoorbeelden, anderzijds is het belangrijk dat deze partijen de database ook weer voeden met nieuwe praktijkvoorbeelden en inzichten uit voortschrijdend onderzoek. Zo ontstaat een dynamische, actuele database die een verbindende rol kan vervullen tussen uiteenlopende sectoren in de maatschappij.

Prototype website/database Natuur en Gezondheid

Op www.natuurengezondheid.nl is het prototype te zien van de website/database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid. Het gaat om een demonstratiesite die op dit moment circa 25 uitgewerkte voorbeelden bevat. De voorbeelden zijn met behulp van een aantal zoekcategorieën en sleuteltermen te doorzoeken. Aangezien er nog geen besluit genomen is over het toekomstig beheer van de database, is de site nog niet officieel gelanceerd. Gelieve hem daarom nog niet te verspreiden onder geïnteresseerden. Naar verwachting zal te zijner tijd een communicatietraject georganiseerd worden om de website met database officieel in gebruik te nemen.

Hoofd- en nevenlijst met praktijkvoorbeelden

Tussen mei 2006 en januari 2007 is gewerkt aan het inventariseren van meer dan tachtig praktijkvoorbeelden op het gebied van natuur en gezondheid, zoals Green Gym, Speeldernis, Osiragroep-tuinen en Artalievegoedgroep-Hamingen. Eerdergenoemde prioritaire beleidsthema's zijn daarbij in het achterhoofd gehouden. Aangezien er nog geen besluit genomen is over het toekomstig beheer van de database, zijn de praktijkvoorbeelden vooralsnog opgenomen in een tweetal Excel-lijsten met een beperkte zoekfunctie; één hoofdlijst en een nevenlijst. In de toekomst kunnen de voorbeelden Natuur en Gezondheid uit deze lijsten opgenomen worden in de definitieve website/database Natuur en Gezondheid. De hoofdlijst bevat nu een veertigtal uiteenlopende praktijkvoorbeelden die in belangrijke mate voldoen aan gestelde selectiecriteria. Zij komen het meest in aanmerking om in de website/database opgenomen te worden. Een aantal ervan is al in het huidige prototype van de website/database opgenomen. De betreffende voorbeelden zijn vetgedrukt in de excellijst. Behalve de hoofdlijst, is ook een nevenlijst met overige voorbeelden samengesteld. Deze lijst bevat een vijftigtal praktijkvoorbeelden die aanvullende inspiratie kunnen leveren voor praktijkmensen en onderzoekers bij het realiseren van nieuwe praktijken en voortgaand praktijkonderzoek.

3 Handreikingen voor lokale bestuurders

Doel, doelgroep en opzet

Het product *Handreikingen voor lokale bestuurders* heeft als doel hulp en ondersteuning te bieden aan lokale en regionale bestuurders bij het opzetten, continueren, behouden of verbeteren van praktijken op het gebied van Natuur en Gezondheid.

De handreikingen richten zich op specifieke groepen lokale en regionale bestuurders die betrokken zijn bij een bepaald type praktijkvoorbeeld en die overwegen om het thema Natuur en Gezondheid nader in de praktijk gestalte te geven. De bestuurders zijn bij elk van de vier centrale praktijkvoorbeelden aangeduid.

Vier centrale praktijkvoorbeelden op het gebied van Natuur en Gezondheid zijn uitgewerkt, die aansluiten bij een viertal prioritaire beleidsthema's. Het zijn Wandelnetwerken, Groenkamers in zorgcentra, Zorgboerderijen en Natuurspeeltuinen. Ze kunnen mogelijkheden bieden voor respectievelijk het bevorderen van bewegen, preventie van gezondheidsklachten, herstel van gezondheidsklachten en de ontwikkeling van kinderen. Van elk type praktijkvoorbeeld is de opzet en de werking geschetst, zowel vanuit wetenschappelijke perspectief, als vanuit praktijkervaringen. Bij elk type praktijkvoorbeeld is daarna een overzicht weergegeven van de kansen en belemmeringen waar bestuurders mee in aanraking komen bij het opzetten, continueren en behouden van dergelijke praktijken. De kansen en belemmeringen zijn vertaald in een aantal handreikingen.

Handreikingen Wandelnetwerken - bevorderen van bewegen

Bestuurders van gemeenten, GGD's, recreatieinstellingen, projectontwikkelaars en milieubeweging, en terreinbeheerders/eigenaren:

- verbeter de regionale bestuurlijke samenwerking om een soepele aanleg te bevorderen van regionale wandel-/fietspaden die bestuurlijke organisatiegrenzen overschrijden;
- zorg voor voldoende recreatiemedewerkers in gemeenten en andere organisaties;
- regel de financiering van de aanleg en onderhoud van wandelroutes op structurele wijze;
- verhoog de bekendheid van een organisatie als Wandelnetwerken bij de lokale gezondheidssector en bij bewoners;
- tracht ruimtelijke barrières op te heffen die de verbinding stad en ommeland bemoeilijken;
- houd bij de aanleg van nieuwe infrastructuur voor snelverkeer rekening met bestaande voetgangers- en fietsinfrastructuur.

Handreikingen Groenkamers zorgcentra - preventie gezondheidsklachten

Bestuurders van gemeenten, provincies, welzijnssector, ouderenzorgsector, zorgverzekeraars en bedrijfsleven:

- houd rekening met specifieke behoeften en mogelijkheden van de gebruikersgroep;
- vul waar nodig de kennislacune over positieve gezondheidseffecten van natuur aan bij bestuurders;
- schenk naast aandacht voor 'vorm' en kwantiteit, ook aandacht aan 'inhoud' en kwaliteit van de zorginstelling;
- tracht voor groenprojecten in zorginstellingen een vergelijkbare financieringsbasis te scheppen, als voor begrotingsposten 'interieur' en 'kunst';
- bedenk immers dat groen en de ermee gepaard gaande effecten op gezondheid een visitekaartje van een zorginstelling kunnen worden en bij kunnen dragen aan imagoverbetering;
- probeer bredere steun te organiseren voor innovatieve concepten als Groenkamers;

Handreikingen Zorgboerderijen - herstel van gezondheidsklachten

Bestuurders van gemeenten, provincies, agrarische instellingen, zorgverzekeraars, en leiders van een zorgboerderij of gelijksoortige instelling:

- bewerkstellig een consistent overheidsbeleid over langere termijn;
- schep ruimte voor verbeterde financiering, wanneer nieuwe inzichten een gunstigere kosten/batenafweging van dit zorgconcept laten zien;
- ga weloverwogen om met een geleidelijke ontwikkeling van institutionalisering van het concept zorgboerderij.

Handreikingen Natuurspeeltuinen - ontwikkeling van kinderen

Bestuurders van gemeenten en provincies, en beheerders van speelplaatsen:

- zorg dat u over goede informatie beschikt met betrekking tot de relatief hoge meerwaarde(n) van natuurspeeltuinen, ten opzichte van lage kosten van aanleg en onderhoud;
- creëer voor het ontwerp van natuurspeeltuinen meer duidelijkheid over het Attractiebesluit Speeltoestellen;
- wees creatief en verander stedelijk 'kijkgroen' vaker in functioneel 'speelgroen';
- schenk ook aandacht voor het scheppen van natuurlijke spelmogelijkheden bij de inrichting van de ruimte dicht bij huis;
- tracht gelijktijdig gezondheidskansen te vergroten en risico's te vermijden bij het ontwerp en onderhoud van groene speelplekken: ga intelligent om met natuur
- neem de meerwaarde van natuurspelen ten opzichte van binnenspeelarrangementen, voor de ontwikkeling van kinderen al mee in bestuurlijke afwegingen.

4 Beleidsadvies Gezondheid en Natuur verbinden

Koppeling van gezondheidsvraag en natuuraanbod

Een versterkte inzet van 'natuur' voor gezondheid ligt binnen handbereik. De nieuwe opgave is de 'sectorale apparaten' van zowel volksgezondheids-, natuur- als ruimtelijke ordeningsbeleid in onderlinge samenhang te brengen en te richten op een betere inzet van natuur voor gezondheid. De inzet van natuur - in de vorm van natuurgebieden, groen in en om de stad en cultuurlandschappen - voor gezondheid moet op regionaal niveau handen en voeten krijgen. Alleen vanuit een *regionale* vraag- en aanbodanalyse (gezondheidsvraag en natuuraanbod) kan het aanbod aangepast worden aan de vraag uit de gezondheidszorg.

Taken van overheden

De overheid heeft tot taak om het publiek belang ten aanzien van het inzetten van natuur voor gezondheid te borgen. Daarvoor hoeft de overheid de benodigde activiteiten niet zelf uit te voeren maar dient zij er wél op toe te zien dát activiteiten plaatsvinden die leiden tot het borgen van het publieke belang. De rijksoverheid heeft vanuit deze optiek de verantwoordelijkheid een ieder bewust te maken van de mogelijkheden van natuur voor gezondheid, het proces te organiseren om op nationaal niveau de relevante partijen bij elkaar te brengen (systeemverantwoordelijkheid) en voor het lokale/regionale niveau met kennis, financiële middelen en de inzet van instrumenten uit onder meer de ruimtelijke ordening de uitvoering te faciliteren. De provincies, daarin ondersteund door het IPO, hebben vanuit hun rol in het natuurbeleid de verantwoordelijkheid om op lokaal/regionaal niveau natuur zodanig vorm te geven dat de gezondheidsfunctie tot zijn recht komt. De gemeenten tenslotte hebben, daarin ondersteund door de VNG, op grond van hun verantwoordelijkheid voor gezondheid én het openbaar groen op lokaal/regionaal niveau tot taak het benodigde proces op dit niveau te stimuleren en te regisseren.

Taken van maatschappelijke organisaties

Maatschappelijke organisaties op het gebied van gezondheidszorg en natuur zijn bij uitstek in staat om, mede daartoe gefaciliteerd door de overheid, de bewustwording te stimuleren en vanuit de belangen van patiënten/consumenten te formuleren welke inzet van natuur voor de gezondheid nodig en mogelijk is. Instellingen voor gezondheidszorg en beheerders van natuur zijn in staat de uiteindelijke afstemming van natuur op de gezondheidsfunctie concreet vorm te geven via inrichting en beheer van gebieden en het bevorderen van benutting van die gebieden. De financiers van de gezondheidszorg kunnen op grond van hun specifieke wensen en een kosten-batenanalyse financieel bijdragen aan de inzet van natuur.

Aanbevelingen voor bestuurlijke organisatie

Een versterkte inzet van natuur voor gezondheid komt niet vanzelf op gang. De raden doen de volgende aanbevelingen om tot de benodigde bestuurlijke organisatie te komen:

- 1 De raden bevelen de ministers, gedeputeerden en wethouders aan binnen zes maanden hun commitment bij deze publieke belangen aan te geven door:
 - a te bepalen hoe structureel inhoud gegeven gaat worden aan de departement-overschrijdende verantwoordelijkheden en een interdepartementale beleidsintentie voor te leggen aan de volksvertegenwoordiging;
 - b aan te geven welke bijdrage vanuit de provincie verwacht kan worden en dat voor te leggen aan de Provinciale Staten;
 - c na te gaan op welke wijze de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenten op dit moment inhoud krijgt en, zonodig, moet krijgen en voor te leggen aan de gemeenteraad;
- 2 De raden bevelen de maatschappelijke actoren aan de eigen positie te formuleren en in discussie te brengen;
- 3 De raden bevelen overheden, maatschappelijke organisaties, instellingen voor gezondheidszorg, natuurbeheerders, financiers van de gezondheidszorg en kennisinstellingen aan gezamenlijk inhoud te geven aan een nationale aanpak. In deze nationale aanpak worden de belangen van alle partijen bij elkaar gebracht, de verantwoordelijkheden in globale termen verdeeld en binnen een half jaar wordt een actieprogramma opgesteld om lokale/regionale actoren te stimuleren en faciliteren. Het nationale actieprogramma dient binnen twee jaar te leiden tot lokale/regionale uitvoeringsplannen voor het inzetten van natuur voor gezondheid.

5 Kennisagenda Natuur en Gezondheid

Doel

De Kennisagenda Natuur en Gezondheid heeft tot doel om ontbrekende kennis te schetsen die van belang is bij de toepassing van al bruikbare praktijkinzichten. Ook beoogt de agenda gewenst inzicht op langere termijn verder te vergroten. De kennisbehoefte en benodigde kennisinfrastructuur op langere termijn worden hiervoor in beeld gebracht, uitgaande van actuele politieke en beleidsthema's en een maatschappelijke analyse van de problematiek.

Gezondheidswinst met behulp van natuur - vier hoofdelementen

De agenda is opgebouwd rond een viertal hoofdelementen: (1) Gezondheidswinst, (2) Gebruikersgroepen, (3) Natuurlijke omgeving en (4) Bestuurlijke organisatie. De uiteindelijk beoogde winst voor de (volks) gezondheid wordt bepaald door een wisselwerking tussen gebruikersgroepen, natuurlijke omgeving en bestuurlijke organisatie. De onderlinge

relaties tussen de hoofdelementen zijn van groot belang. Aangezien elk hoofdelement weer is onderverdeeld in verschillende typen en deelaspecten, omvat het geheel een veelheid van relaties die waardevol kunnen zijn.

Het model van de vier hoofdelementen blijkt van nut te zijn bij de realisering van belangrijke beleidsthema's. Het toont namelijk de bijdragen die het veld 'natuur en gezondheid' aan de verschillende beleidsthema's kan leveren. Ook verduidelijkt het model de multifunctionaliteit van een natuurlijke omgeving bij het bereiken van gezondheidswinst. Wanneer VWS, LNV, VROM, JG, WWI en OCW gezamenlijk input leveren voor het terrein natuur en gezondheid, ontstaat er een meerwaarde voor veel beleidsthema's. Er is ook een rol voor maatschappelijke organisaties en individueel initiatief.

Kennisagenda - belangrijke kennisvragen op een rij

Voor elk van de vier hoofdelementen geeft de kennisagenda hoofd- en deelvragen. Belangrijke accenten zijn:

Gezondheidswinst. De nadruk ligt op het bepalen van de effectiviteit van bepaalde praktijken op het gebied van natuur en gezondheid. (a) Wat zijn de gezondheidseffecten van het inzetten van natuur; in welke mate treden deze op (kosten-baten verhouding)? (b) Hoe zijn voor de verschillende gebruikersgroepen met behulp van natuur intelligente combinaties van effecten te bereiken, zodanig dat optimale gezondheidswinst optreedt?

Gebruikersgroepen. De nadruk ligt op het betrekken van kinderen en ouderen. (a) Welke aspecten van de prioritaire gebruikersgroepen zijn van belang bij het bereiken van de beoogde gezondheidswinst? (b) Op welke wijze beïnvloeden conditionering, verwachtingen en bewustwording bij een specifieke gebruikersgroep de gezondheidswinst van een bepaalde natuuractiviteit?

Natuurlijke omgeving. De nadruk ligt op het ontwikkelen van meer kennis over de mogelijkheden waarop natuur is toe te passen om specifieke gezondheidswinst te bereiken. (a) Welke typen natuurlijke omgevingen zijn voor de verschillende gebruikersgroepen het meest geschikt om de gewenste gezondheidswinst te realiseren? (b) Hoe zijn diverse typen natuur en natuuractiviteiten zodanig in te richten dat ze bruikbaar en aantrekkelijk zijn voor verschillende groepen gebruikers en optimaal kunnen bijdragen aan hun gezondheid?

Bestuurlijke organisatie. De nadruk ligt op het verkrijgen van inzicht in de bredere maatschappelijke kosten die uit te sparen zijn met behulp van een gerichte inzet van natuur. (a) Wat is de optimale rolverdeling tussen de betrokken organisaties, om met behulp van natuur gezondheidswinst te bereiken? (b) Hoe zijn diverse bestuurlijke aspecten (financiën, verantwoordelijkheden, samenwerking en handelingsperspectief) zodanig te organiseren, dat de juiste typen en hoeveelheden natuur bereikt worden?

Bij de latere uitwerking van de kennisagenda zal speciale aandacht gegeven moeten worden aan een nadere specificatie van te onderzoeken relaties tussen de vier hoofdelementen. De wijze waarop is hieronder aangegeven.

Benodigde infrastructuur voor kennisontwikkeling

Naast de positieve aanwijzingen uit het eerste deeladvies, is er toenemende maatschappelijke belangstelling en hebben veel beleidsthema's en actuele politieke prioriteiten raakvlak met het terrein van natuur en gezondheid. Het is daarom van groot belang om de aanzetten voor infrastructuur die er in Nederland zijn, uit te bouwen naar een Europees kennisnetwerk. Het faciliteren van een 'lerend netwerk', waar onderzoekers en personen uit de lokale praktijk van natuur en gezondheid elkaar periodiek ontmoeten, is essentieel. Het gaat hier om een participatieve onderzoeksmethode met consultatie van alle betrokkenen. Aan de hand van uitkomsten van periodieke besprekingen in het lerend netwerk wordt een dynamisch onderzoeksprogramma natuur en gezondheid verder uitgewerkt en benut. De database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid kan hierbij een waardevol instrument vormen.

Bij de toekomstige vertaling van de kennisvragen in onderzoeksvragen, zullen de relaties die voor een bepaalde onderzoeksvraag relevant zijn, zorgvuldig moeten worden gespecificeerd naar de deelaspecten van de hoofdelementen. Dit kan het beste gebeuren met behulp van enkele workshops met onderzoekers en stakeholders. Het verdient aanbeveling om in elk geval deelaspecten te kiezen die raakvlakken hebben met de betrokken beleidsthema's. Preventie, jeugd, aandachtswijken en gezonde leefomgeving zijn centrale thema's van het kabinet. Een focus van de onderzoeksvragen op deze vier thema's lijkt grote meerwaarde te kunnen leveren.

Een aanvullend onderzoeksprogramma op lopende onderzoeken en programma's is het meest geschikt. Groeiende aanwijzingen voor gezondheidswinst en andere maatschappelijke baten van natuurlijke omgevingen, naast grote wetenschappelijke uitdagingen op het gebied van natuur en gezondheid, rechtvaardigen een aanvullend onderzoeksprogramma met een 'lerend netwerk':

1	Fundamenteel onderzoek	6 miljoen euro / 5 jr
2	Vernieuwend kleinschalig onderzoek	2 miljoen euro / 5 jr
3	Monitoring en evaluatie van praktijkvoorbeelden	2 miljoen euro / 5 jr
4	Lerend netwerk van onderzoekers en praktijkdeskundigen	1 miljoen euro / 5 jr

Samenvattend is een eenmalige investering van circa 11 miljoen euro voor de komende vijf jaar voldoende om de kansen die natuur biedt voor de gezondheidszorg optimaal te onderzoeken.

Gebruikte afkortingen

COS	Commissie voor Overleg Sectorraden
GGD	Gemeentelijke Geneeskundige Dienst
GR	Gezondheidsraad
JG	Programmadirectie Jeugd en Gezin
Innonet	Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
IPO	Interprovinciaal Overlegorgaan
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek
RLG	Raad voor het Landelijk Gebied
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
VNG	Vereniging voor Nederlandse Gemeenten
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WWI	Programmadirectie Wonen, Wijken en Integratie
ZonMw	Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie

